

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΝΙΣΤΡΑΤΗΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΞΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ**

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ**

**ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ**

**ΕΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ
1930**

ΤΕΥΧΟΣ Α΄ ΚΑΙ Β΄.

Ε.Υ.Δ της Κ.ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ ΜΑΚΡΗΣ

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΒΡΑΜΗ

«*Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωσιεῖ
ἢ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας.*»
Κωνσταντῖνος Κούμας.

Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐπιφανῶν λογίων τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἀνήκει ἀναμφιδόλως καὶ ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ¹, ὅστις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Προκοπίου ὡς «*vir abunde doctus Graecam linguam, et externa philosophia, sacraque theologia imbutus* ²».

Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ἐγεννήθη ἐν Ἰωαννίνοις πιθανῶς ἐν ἔτει 1635. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἀναφέρει μόνον ὁ Σάθας ³, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ οἱ διασώσαντες εἰς ἡμᾶς βιβλιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ μνημονεύουσιν ἀορίστως ὅτι ἔζησε περὶ τὰ μέσα τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος. Σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ λογίου Ἰωαννίτου παρέχει

¹ Τὴν βιογραφίαν τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ συνέταξεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Παῖσιος ὁ Μικρὸς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σάθα (Νεοελ. Φιλολ. σ. 414) καὶ τοῦ Ζαβίρα (Ἑλλ. θεάτρ. σ. 505), εὑρίσκετο ἐν Ἰωαννίνοις, ἀπωλεσθὲν ἤδη. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀραβαντινὸς (ἐν «Πανδώρα» ΠΓ' σ. 185 κέ.) ὑποσχόμενος ὅτι θὰ ἐκδώσῃ πραγματείαν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ. Τὴν ὑπόσχεσιν αὐτὴν ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῷ «Ἐδαγγελ. Κήρυξι» (τ. Γ' σ. 274—275 κέ.), δὲν τὴν ἐξέτελεσεν ὁμοῦς. Ἐπίσης ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐξ ἀφορμῆς δημοσιεύσεως μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ πρὸς τὸν λόγιον Κερκυραῖον Σωφρόνιον Δαράκιον λέγει τάδε: «προστίθημι ἔτι μὲν ἐπιστολὴν τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων διδασκάλου Βησσαρίωνος Μακρῆ περὶ οὗ ἐν ἑτέρῳ διατριβῇ προσεχῶς ἐκδοθησομένην πραγματεύομαι ἐκτενέστερον νέας προσάγων πληροφορίας περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ...» (ἴδε ἐν Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως τ. ΙΖ σ. 60). Ἀλλὰ καὶ οὗτος δὲν ἐξέδωκε τοιαύτην ἐργασίαν (ἴδε καὶ κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Α. Π. Κεραμεῦς παρὰ Γρηγορίῳ Παπαμχαῆλ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς Νεκρολογία ἐν «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» ΙΑ' [1913] σ. 452—466 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει [Ἀλεξάνδρεια 1913, σελίδες 41], καὶ παρὰ *Chr. Lorange* ἐν «*Vizantijskij Vremennik*» τ. XIX [1912] σ. 188 κέ. καὶ 196—212). Προσέτι καὶ τὸν κατάλογον τὸν συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Νίκου Α. Βέη, σεβαστοῦ μου διδασκάλου: Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς, Βερολίνον 1913 σ. 5—21.

² *Δημ. Προκοπίου*. Παρὰ τῷ Φαβρικήῳ Biblioth. Graec. τ. XI, σ. 580.

³ *Κ. Σάθα* Νεοελ. Φιλολογία σελ. 384. Βιβλιογραφίαν διὰ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ παρέχομεν ἐν τέλει τῆς πραγματείας.

εις ἡμᾶς μία ἐπιστολή, ἣν ὁ Φιλητάς ἔστειλε πρὸς τὸν αἰόδιμον Κων-
 τῖνον Ἀσώπιον. Ἐν τῷ «Λογίῳ Ἑρμῆ» ἐδημοσιεύθη τμήμα τῆς ἐπι-
 στολῆς ταύτης, ἧς ἀπόσπασμα διαφωτιστικὸν τῶν κατὰ Βησσαρίωνα Μα-
 κρῆν παραθέτομεν ἑνταῦθα: «Πατρίσ μὲν τοῦ Βησσαρίωνος ἦτο τὰ
 Ἰωάννινα, ὡς γίνεται φανερόν ἀπὸ τινων αὐτοῦ ἐκδοθέντων πονημάτων,
 πότε ὁμως ἔζησε, περιστατικῶς δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐξ ὀλί-
 γων, ὅσα περὶ αὐτοῦ ἐσημείωσεν ὁ Μελέτιος. Ὁ Βησσαρίων ἐμαθήτευσε,
 λέγει (Ἐκκλησ. Ἱστορία ΙΖ' αἰ.), παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ Μαυροκορδάτῳ
 καὶ τῷ Ἰωάννῃ Καρυοφύλλῃ. Τοῦτο βεβαίως νοητέον ἐκ διαδοχῆς, ὡς
 πάλιν λέγει ὁ ἴδιος, ὅστις εἰς ἄλλο χωρίον ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ Ἀλε-
 ξάνδρου διάδοχον ὀνομάζει τὸν Ἰωάννην. Ὁ Ἀλέξανδρος οὗτος φαίνε-
 ται ὅτι παρητήθη τῆς ἐπιστασίας τῆς Βυζαντινῆς σχολῆς περὶ τὸ 1672,
 καθ' ὃν χρόνον δήλα δὴ ἀποθανόντος τοῦ διερμηνέως τῆς ὀθωμανικῆς
 βασιλείας Παναγιώτου Χουσίου, ἔλαβε τὴν θέσιν του αὐτός, ὡς ἱστορεῖ
 ὁ Καντεμῆρης (Growth and decline of the Othman Empire σελ. 263). Συνάγεται λοιπὸν ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Βησσαρίων ἦτο τὸ 1672
 μαθητῆς εἰς τὴν σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐκεῖ πιθανὸν νὰ
 διέτριψε καὶ μετέπειτα καιρὸν τινα, ἴσως μέχρι τοῦ 1675. Ἐλθὼν εἰς
 Ἰωάννινα ἐχρημάτισε διδάσκαλος, λέγει ὁ Μελέτιος, τῆς τοῦ Γκιούμα
 σχολῆς, τότε νεωστὶ ἰδρυθείσης, λαβούσης βεβαίως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κτίτορος
 τὸ ὄνομα, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω γίνεται ἔτι φανερώτερον. Ὁ Ἀναστάσιος
 Μιχαήλ ὁ ἐκ Ναούσης εἰς συγγραμμάτιόν τι ἐπιγραφόμενον «Περιηγη-
 ματικὸν Πιττάκιον», τὸ ὁποῖον ἐτύπωσεν ἐν Βερολίνῳ χωρὶς χρόνου ση-
 μείωσιν, ἀλλὰ πιθανῶς τὸ 1705¹⁾, ἀναφέρει²⁾ περὶ τῶν τότε ἐν Ἰωαννί-
 νοις δύο σχολείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, «τὸ μὲν, ὡς λέγει, ὑπ' αὐτῶν τῶν
 Ἰωαννιτῶν, τὸ δὲ ὑπὸ τινος Ἐμμανουὴλ Γκούμα ἐνίδρυται». Ὁ δὲ Κο-
 σμᾶς ὁ Βαλάνος ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ζωσιμάδας (Ἐκθ. Ἀριθμ. κτλ.) γρά-
 φει περιστατικώτερον «Οἰκοδομήθη (τὸ σχολεῖον) ὑπὸ τοῦ ποτὲ Πάνου
 Καραϊωάννου διὰ δαπάνης τοῦ ἀειμνήστου Μάνου Γγιόνμα». Ἐν ὁμοίᾳ
 ἦτο αὐτὸ τὸ πρῶτον ἐν Ἰωαννίνοις συστηθὲν πρέπει ἴσως νὰ ἀμφιβάλ-
 λωμεν ὀλίγον, διότι καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω μνημονευομένην εἴδησιν τοῦ
 Ἀναστασίου φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη καὶ ἄλλο σχολεῖον πιθανῶς ἀρ-
 χαιότερον ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν ἰδρυθὲν, ἐὰν δὲ εἰκάσωμεν ἀπὸ μίαν ση-
 μείωσιν, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ὁ Mathaei³⁾, τὰ γράμματα δὲν ἦσαν παν-

¹⁾ Τὸ βιβλίον τοῦτο δυστυχῶς δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς παρ' ἡμῖν δημοσίας βι-
 βλιοθήκας. ²⁾ Ἐν σελ. 12.

³⁾ *Cristian Fried. de Mathaei* ἐν Ποικίλοις Ἑλληνικοῖς seu Varia Graeca,
 Mosquae, 1811. Ἐν σελ. 259—269 εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νεκταρίου πρὸς τὸν Γερμα-
 νόν, ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ, ἧτις ἔχει ὧδε :

τελῶς ξένα ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἠπειροῦ, τοῦλάχιστον περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος. Τὴν σημείωσιν ταύτην γεγραμμένην ὑπὸ Γερμανοῦ ἱερομονάχου τοῦ Σιναΐτου, τοῦ μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Νύσσης πρὸς διασάφησιν ἐπιστολῆς Νεκταρίου τοῦ Σιναΐτου, μεταφέρω ἐπὶ λέξει ἐνταῦθα ὡς περιέχουσιν ἀξιοσημειώτὰ τινα ἀναφερόμενα εἰς τὴν γραμματολογικὴν ἱστορίαν ἐκείνων τῶν χρόνων. Ἔχει δὲ οὕτω :

«Ταύτην γέγραφε τὴν ἐπιστολὴν Νεκτάριος ὁ ἀπὸ Κρήτης δς ὕστερον τετάρτῳ καὶ δεκάτῳ ἔτει κατὰ τὸ 1661 ἔτος Πατριάρχης ἐχρημάτισεν Ἱεροσολύμων ψήφῳ τῆς ἐν Κωνσταντινίου τῶν ἀρχιερέων κληρικῶν καὶ δοχόντων Συνόδου. Ἡ αἰτία δὲ τῆς ἐπιστολῆς ἦν αὕτη· κατὰ τὸ 1645 ἔτος ἠκροώμεθα φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις παρὰ Θεοφίλῳ τῷ Κορυθαλεῖ· ἦν δὲ οὗτος ἄκρος εἰς φιλοσοφίαν ὑπερηκοντικῶς οὐ μόνον πάντας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ φιλοσοφούντων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἡμετέρων οὐ κατόπιν ἰών. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ Κορυθαλέως ἐμελετώμεν ἀλλήλοις τὰ ἀκωσοθέντα, ὃ τε Νεκτάριος καὶ Διονύσιος ὁ ἐκ Ναυπλίου καὶ δύο τῶν εὐγενῶν Ἀθηναίων καὶ μετὰ τούτων ἐγώ. Ἦλθεν ἐξ Ἰωαννίνων Μικηφόρος τις Πριγγιλεὺς τὸ ἐπίκλην Ἀθηναῖος καὶ αὐτός, δς ἤρξατο πειράζειν ἡμᾶς προβλήμασιν ἐκ τῶν τοῦ Κορσούλου τοῦ Κερκυραίου μαθητῶν προβληθεῖσιν εἰς Ἰωάννινα πρὸς ᾧ ἐγγράκτο ἡ ἐπιστολὴ καὶ τὸν προβαλλόμενον εἰς σιγὴν ἐλάσασα . . .».

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ κρᾶγμα, τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὁ Βησσαρίων ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων τῆς τότε νεωστὶ ἰδρυθείσης σχολῆς, ἐδίδαξε δ' ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ ἐπὶ τινα χρόνον, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Μελέτιος ὁ βιογράφος αὐτοῦ λέγει ¹⁾, ὅτι ἐμαθήτευσεν παρ' αὐτῷ πρὶν ἢ μεταθῆ εἰς Ἰταλίαν· πόσα ὁμῶς ἔτη ἐκόσμησε τὴν διδασκαλικὴν καθέδραν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ προσδιορισθῆ. Συνάγεται ὁμῶς ἐκ τινος

«Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἱερομονάχῳ κυρίῳ κυρίῳ Γερμανῷ *, Νεκτάριος ἱερομόναχος ὁ Εὐναΐτης (γράφει Σιναΐτης) εὐ πράττειν.

Ἄρχ. «Ἡ χρεία μοι τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν σὴν λογίότητα, οὐ μόνον προσαγορευθεῖσαι τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ἀγαθὴν σου διάθεσιν». Ἐν τέλει :

«. . . Ὡνπερ ὑφηγοῦμαι σοι».

Ἐρρωσο καὶ ὑγίαινε.

Κατὰ τὸ φχξ (1660) ἔτος τὸ σωτήριον
θαργηλιῶνος τρίτην φθίνοντος

Νεκτάριος Ἱερομόναχος Εὐναΐτης (γράφει Σιναΐτης)

Αἰγυπτίηθεν.

¹⁾ Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ του.

* Τῷ κυρίῳ κυρίῳ Γερμανῷ... Ἐπὶ τῆς φράσεως αὐτῆς ὑπάρχει μακρὰ σημείωσις, ἐξ ἧς τμῆμα ὁ Φιλητᾶς παραθέτει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ἀσώπιον. (Τὸ βιβλίον τοῦτο εὐρίσκεται μόνον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν).

θεολογικῆς ἔριδος, ἥτις ἀνεφύη μεταξὺ τῶν λογίων τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὸ ἔτος 1695, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας Κλήμεντος τοῦ Χίου, ὅτι διέπρεπε τότε ἐκεῖ ὡς κορυφαῖος τῆς μίας τῶν διαμαχομένων μερίδων ὁ διάδοχος τοῦ Βησσαρίωνος ὁ πολὺς Γεώργιος ὁ Σουγδουρῆς. Ἦτον ζήτημα, λέγει ὁ Μελέτιος, ἀν ἡ θεία οὐσία διέφερε τῆς θείας ἐνεργείας πραγματικῶς ἢ τῷ λόγῳ μόνῳ τῷ Ὀριστικῷ, καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο ἐδόξαζεν ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν μαθητῶν, τὸ δὲ πρῶτον ὁ ἀρχιερεὺς «ἔλκων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Βησσαρίωνα τὸν Μακρῆν ἠτιτηθέντα πως» ὥστε, κατὰ ταῦτα, ὁ Βησσαρίων περὶ τὸ 1695 πρέπει νὰ ἦτο παρητημένος ἀπὸ τὴν σχολὴν ἴσως καὶ διὰ προτίμησιν ἡσυχαστικοῦ βίου, τὸ ὁποῖον πιθανολογεῖ πως καὶ ἡ ὀνομασία ἐνὸς τῶν πλησίον εἰς Ἰωάννινα μοναστηρίων, καλουμένου τὴν σήμερον Αἱ Γεώργιος τοῦ Βησσαρίωνος. Ἐτελεύτησε δὲ τὸν βίον περὶ τὸ 1699 ἔτος, κατὰ τὸν Μελέτιον.

Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ πρὸς Ἀσώπιον ἐπιστολῇ ὁ Φιλητᾶς ἀναφέρει περαιτέρω τὰ δύο ἔργα τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ, ἦτοι τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν εἰσαγωγικὴν ἔκθεσιν, καὶ ἐπιλέγει ἐν τέλει : «Ταῦτα Ἀσώπιε, φίλτατε, ὀλίγῃ τινὰ ὡς πρὸς βιογραφικὴν εἶδησιν τοῦ Βησσαρίωνος, ἐνὸς καὶ αὐτοῦ, νομιζῶ, ὄχι παντάπασιν ἀνωφελοῦς, κατὰ τοὺς παρελθόντας σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους εἰς τὴν πατρίδα του· σὺ δὲ ἠγίαине καὶ εὐτύχει».

Ὁξωνιόθεν τῇ 5ῃ Μαΐου 1820.

Ὁ Σὸς Χ. Φιλητᾶς

Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ἐδιδάχθη τὰ ἐγκύκλια γράμματα ἐν τῇ πατρίδι του, ἔχων διδασκάλους τὸν Ζακύνθιον λόγιον Νικόλαον Κούρσουλαν¹ ἢ Κούριζολαν διδάσκοντα ἐν Ἰωαννίνοις ἐν ἔτει 1645, ὡς δηλοῦται ἕκ τινος ἐργασίας τοῦ Νικολάου Κούρσουλα γραφείσης διὰ χειρὸς τοῦ «μαθητοῦ αὐτοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ», περὶ ἧς κατωτέρω γενήσεται λόγος, καὶ τὸν Κερκυραῖον Σπυρίδωνα Τριανταφύλλου².

Μετὰ δὲ τὸ πέρασ τῶν ἐγκυκλίων αὐτοῦ σπουδῶν, χειροτονηθεὶς ἐν Ἰωαννίνοις ἱερεὺς μετέβη εἰς Κωνσταντινούπουλιν, ἐνθα ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ σοφῷ Ἀλεξάνδρῳ Μαυροκορδάτῳ καὶ τῷ Ἰωάννῃ Καρυσφύλλῃ, οἵτινες ἐδίδασκον τότε ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ βιογράφος αὐτοῦ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος³, διὰ τῶν ἐπομένων :

¹) Νικολάου Κατραμῆ (Ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου) Φιλοσοφικά Ἀνάλεκτα Ζακύνθου : Ζάκυνθος σελ. 312—5.

²) Π. Ἀραβανινοῦ ἐν «Πανδώρα» (1862—1863) τόμ. ΙΓ', σελ. 184—6. Κ. Μ. Παράνικα ἐν Σχεδιάσματι σελ. 63, 141.

³) Μελετίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ', σελ. 488 § 4.

«ἀπελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐμαθήτευσε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα παρὰ Ἰωάννη Καρυοφύλλῃ καὶ Ἀλεξάνδρῳ Μαυροκορδάτῳ». Τὴν μαρτυρίαν δὲ ταύτην ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν παρεχόντων ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἄλλη σχετικὴ μαρτυρία ἀξία λόγου εἶναι καὶ τὸ σιγίλλιον τοῦ ἔτους 1663, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῶν μαθητῶν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐν οἷς ἀναφέρεται καὶ ὁ Βησσαρίων Μακρῆς¹, ὅστις διέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τοῦ ἔτους 1675. Τοῦτο μαρτυρεῖται τοῦλάχιστον ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τούτου πρὸς διαπρεπῆ λόγιον Κερκυραῖον γραφείσης ἐν ἔτει 1675, ὁπότε ἐπιστρέφων ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ἐκ βασιλευούσης εἰς Ἰωάννινα διῆλθεν ἐκ Κερκύρας, ἐνθα διέτριβον τότε ὁ Νικόλαος Βούλγαρης, ὁ Γεράσιμος Βλάχος καὶ ὁ Σωφρόνιος Δαράκιος, πρὸς ὃν καὶ ἀπηυθύνετο ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολή. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Φιλητᾶς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἀσώπιον ἐπιμαρτυρεῖ τὴν προκειμένην εἴδησιν. Ἐπιστρέψας εἰς Ἰωάννινα ὁ Βησσαρίων κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐγένετο διδάσκαλος τῆς τότε νεωστὶ ἰδρυθείσης σχολῆς τοῦ Μάνου (Ἐμμανουήλ) Γκιούμα, καθ' ἣ ἱστορεῖται ὑπὸ τε τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου καὶ πάντων ὅσοι περέχουσιν εἰδήσεις περὶ τοῦ λογιῶν ἐκείνου Ἡπειρώτου².

Πράγματι ἡ μεγαλὸνυμος τοῦ Γκιούμα σχολὴ ἰδρύθη ἐν Ἰωαννίνοις ἐν ἔτει 1675· τοῦτο δέχεται ὁ Nicolai καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ ἀείμνηστος Παρανίκας, ἐν ᾧ ὁ Ἀραβαντινὸς³ ἰσχυρίζεται ὅτι ἰδρύθη τῷ 1680, ὁ δὲ Κούμας θέτει τὴν ἰδρυσιν αὐτῆς εἰς τὸ ἔτος 1690. Τούναντίον ὁ Βασίλειος Μυστακίδης δέχεται ὡς ἔτος ἰδρύσεως τὸ 1674, τέλος δὲ ὁ ἀοίδιμος Σπυρίδων Λάμπρος⁴ καὶ ὁ Σπυρίδων καὶ Ἰωάννης Βελοῦδος⁵

¹) *Μανουὴλ Γεδεών*, Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας σελ. 96, 117.

²) *Μελετίου*, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ', σελ. 488. «Εἶτα ἐλθὼν εἰς Ἰωάννινα, διδάσκαλος ἐχρημάτισεν ἐν αὐτῇ οὔσης σχολῆς τοῦ Γκιούμα νεωστὶ τεθείσης».

³) *Π. Ἀραβαντινοῦ*, Χρονογραφία Ἡπείρου τόμ. Β', σελ. 276.

⁴) *Σπ. Λάμπρος*, ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι» τόμ. ΙΓ', σελ. 273 κέ.

⁵) *Σπ. Βελοῦδου*, ἐν «Χρυσῶν Ἰδίων» (1863) σελ. 28—29, καὶ *Ἰωάννου Βελοῦδου* Ἑλλήν. Ὁρθοδ. Ἀποικ. ἐν Βενετίᾳ σελ. 126. Ἴδου τί λέγει ἐνταῦθα: «Ἱεροσπουδαστήριον καθίδρυσεν (1676) ἐπίσης ἐν Ἰωαννίνοις (εὐεργετηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ Ἰσραῶν παρὰ Ἱερομνήμονος), ὑπὸ τοὺς ἰδίους κανόνας, ὁ Μάνος Γιόνμας, Ἰωαννίτης, ἐκπληρῶν μετὰ τριάκοντα τέσσαρα ἔτη τὸ θέλημα τοῦ ἐπὶ τούτῳ διορισαντος 20,000 δουκάτων Λεοντάρη τοῦ θείου του». Ἐν τῇ «Φωνῇ Ἡπείρου» τόμ. Γ', ἀριθ. 452, σελ. 4 ἀναφέρεται ὅτι ἰδρύθη ἡ Σχολὴ τῷ 1650 ἔτει, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ δὲ Ἰωάννης Λαμπρίδης (Ἡπειρωτ. μελετήματα τεύχος Α' σ. 80—1) ἀναφέρει ὅτι ἰδρύθη ἡ Σχολὴ τοῦ Γκιούμα μεταξὺ τοῦ 1674—1675 ἔτος, καὶ ἀλλαγῆ δὲ τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει.

ἀποφαίνονται ὅτι ἡ σχολὴ ιδρύθη τῷ 1676, τοῦθ' ὅπερ ἀποδέχεται καὶ ὁ Μανουὴλ Γεδεών¹.

Ἐν τῇ περιδόξῳ λοιπὸν ἐκείνῃ Σχολῇ τοῦ Γκιούμα φέρεται διδάξας ὁ Βησσαρίων Μακρής ἀπὸ τοῦ ἔτους 1675 μέχρι τοῦ 1683, μολονότι ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας φρονεῖ ὅτι μέχρι τέλους τοῦ βίου του ἐσχολάσθη ἐν Ἰωαννίνοις². Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι τῷ 1683 ἔπαυσε πλέον νὰ διδάσκη ὁ σοφὸς Ἰωαννίτης καὶ ἔσχεν ἄμεσον διάδοχον τὸν ἐξ Εὐρώπης ἐπανελθόντα Γεώργιον Σουγδουρῆν³. Ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Βησσαρίων ἔπαυσε νὰ διδάσκη ἐν τῇ «Πρώτῃ Σχολῇ» τῶν Ἰωαννίνων «εἴτε διὰ τὸ γῆρας εἴτε διὰ προτίμησιν τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου», δέχονται πλὴν τοῦ Παρανίκα καὶ ὁ Λάμπρος καὶ ὁ Γεώργιος καὶ Δημήτριος Χασιώτης καὶ ἄλλοι⁴, ὁ δὲ Φιλητᾶς ἀναφέρει μόνον ὅτι ἐν ἔτει 1695 «φαίνεται νὰ ἦτο παρητημένος ἀπὸ τῆς Σχολῆς».

Πράγματι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Βησσαρίων δὲν ἐδίδασκε πλέον ἐν τῇ Σχολῇ, ἀλλ' εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν θεολογικὴν ἔριν, συμβᾶσαν ἐν Ἰωαννίνοις ἀπὸ τοῦ 1695 καὶ διαρκέσασαν μέχρι τοῦ 1699. Ἡ ἔρις αὕτη⁵ συνετάραξε τοὺς τότε λογίους τῶν Ἰωαν-

¹) Μανουὴλ Γεδεών, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Δ', σελ. 164 καὶ τόμ. Η', σελ. 218, 367—368 κέ. Ἐνταῦθα ὁ Γεδεών ἀναφέρει τὸ ἐξῆς ἔργον: «Συστατικά γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μαθημάτων, τῆς τε πατρῶας γλώσσης καὶ τῶν ξένων διαλέκτων κτλ. Βιέννη 1806». Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς δημοσίας βιβλιοθήκας.

²) Κ. Σάθας, Νεοελλ. Φιλολογ. σελ. 384. Ὁ Παΐσιος ὁ Μικρὸς λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Γκιούμα: «Τὸ μέγα Σπουδαστήριον εἶναι τοῦ Μακαρίτου Γκιόνμα τοῦ Ἐμμανουήλ, καὶ τοῦ Λεονταρίου, εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπλούτησε, πρῶτον ἐν διδασκαλοῖς βάσιν τὸν Βησσαρίωνα, πλέον παρὰ τοῖς ἄλλοις» («Ἐπαινος Ἰωαννίνων» σ. 60).

³) Τὸν Βησσαρίωνα Μακρῆν διεδέχθη ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ 1683—1715, τοῦτον δὲ ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ἀπὸ τοῦ 1715—1723, ὁπότε καὶ καθαιρεῖται ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Διάδοχος τοῦτου εἶναι ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος ἀπὸ τοῦ 1723—1760, ἀφ' οὗ ἡ Σχολὴ ἐκλήθη Μπαλαναία ἐκ τῆς φήμης τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀποκαλοῦντος αὐτὴν Ἀρχιγυμνάσιον μετ' αὐτοῦ συνεδίδασκε καὶ ὁ υἱὸς του Κοσμᾶς μέχρι τοῦ 1799 καὶ αὐθις μέχρι τοῦ 1805. Τὸν Κοσμᾶν διεδέχθη ὁ ἀδελφὸς του Κωνσταντῖνος Μπαλανίδης διδάξας μέχρι τοῦ 1818, μετ' αὐτὸν δ' ἐγένετο διδάσκαλος ὁ ἕτερος ἀδελφὸς του Ἀναστάσιος μέχρι τοῦ 1820, ὁπότε καὶ παύει νὰ λειτουργῇ τοῦ λοιποῦ ἡ Σχολή, διότι τότε δυστυχῶς καταλαμβάνεται ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅφ' ὧν καὶ μετὰ τῆς ἐν αὐτῇ βιβλιοθήκης κατεστράφη.

⁴) Καὶ ὁ Ἀραβαντινὸς (Χρονογραφία τόμ. Β', σελ. 276) λέγει ὅτι «ἀγνοεῖται μέχρι τίνος ἔτους διετήρησεν ὁ Βησσαρίων τὴν σχολαρχίαν. Κατὰ τὸ 1683 φαίνεται ὅτι οὗτος ἐμόναζεν εἰς τὸ κατὰ τὸ χωρίον Λυγκάδων μοναστήριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ εἰκάζεται ὅτι ἠγουμένευεν ἐν αὐτῷ...».

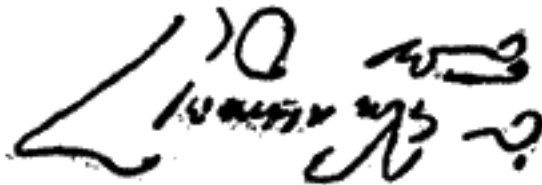
⁵) Γνωστὰι πηγαί διὰ τὴν ἐν Ἰωαννίνοις θεολογικὴν ἔριν (1695—1699) εἶναι: Μελτίου Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορία τόμ. Γ', σελ. 484—85: «Φιλονικία εἰς Ἰωάννινα περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας». Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφ. Ἡπειροῦ τόμ.

νίων και διέστησεν αὐτοὺς εἰς δύο ἀντιμαχομένας μερίδας τῆς μὲν ἡγεῖτο ὁ τότε Μητροπολίτης Ἰωαννίνων Κλήμης ὁ Χῖος ¹, ἔχων παραστάτην και τὸν Βησσαρίωνα, τῆς δ' ἐτέρας ὁ πολυμαθὴς ἱερεὺς Γεώργιος ὁ Σουγδουρῆς, διεφώνουν δ' αἱ μερίδες αὐταὶ «περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς θείας οὐσίας και ἐνεργείας» ².

Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ἀφ' οὗτο ἔπαυσε διδάσκων ἐν τῇ «Μεγάλῃ Σχολῇ» τῶν Ἰωαννίνων, διήλθε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦτο μὲν ἐφησυχάζων ἐν τῇ μονῇ Λυγκιάδων ³ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ὁποῖαν αὐτὸς ἱδρυσεν διὸ και ἐκλήθη αὐτὴ «Μονὴ τοῦ Βησσαρίωνος» ⁴, τοῦτο δὲ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων. Ἀπέθανε δὲ τῇ 2α Ἀπριλίου τοῦ 1699 ὡς καθίσταται δῆλον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 533 κώδικος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, δημοσιευθέντος πρῶτον μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως ⁵, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ⁶ και τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Παραμυθίας Ἀθη-

Β', σελ. 276 και 224. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως τόμ. ΙΖ, σελ. 4 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη τόμ. Δ', σελ. 387· τὸ ὑπ' ἀριθ. 113 τοῦ 411 χαρτ. τεύχ. τῆς ιη' ἑκατοντ. εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Καλλίνικον Β' ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Γεδεών ἐν «Ἱερῷ Συνδέσμῳ» Ἀθηνῶν τόμ. ΚΒ' ἀριθ. 15, σελ. 181, Ἀπολογία Γεωργίου Σουγδουρῆ. Ἐπανεξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσόστομου Παπαδοπούλου ἐν «Θεολογία» τόμ. Δ', σελ. 8—10. Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Τόμος Ἀγάπης, Ἰάσιον 1698 σελ. 1 κέ. Μ. Γεδεών ἐν «Ἐκκλησ. Ἀληθεία» τόμ. Δ', σελ. 164. Κ. Σάθα, Νεοελλην. σελ. 393—4. Τοῦ αὐτοῦ Μεσαιων. Βιβλιοθήκη τόμ. Γ', σελ. 489. Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγορικά (οἷς προσετέθησαν και τινὰ περὶ Ἠλείρου) μέρος Γ', σελ. 56—57 κ. ἄ. Ἔτι δὲ και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τοῦ βίου τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ παρέχει πληροφορίας περὶ τῆς θεολογικῆς ἐριδος.

¹) Τὸ πανομοιότυπον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωαννίνων Κλήμεντος τοῦ Χίου :

²) Ἀθηναγορά Μητροπολίτου Παραμυθίας και Φιλιατῶν ἐν «Ἠλειρωτικοῖς Χρονικοῖς» Γ' σ. 33—37.

³) Τοῦ αὐτοῦ ἐν «Ἠλειρωτ. Χρονικοῖς» τ. Δ', τεύχ. Α—Β, σελ. 19 κ. ἑ. Ἰωαν. Λαμπρίδου Ζαγορικά (οἷς προσετέθησαν και τινὰ περὶ Ἠλείρου) μέρ. Γ', σ. 56—57. Τοῦ αὐτοῦ Περὶ τῶν ἐν Ἠλείρῳ Ἀγαθοεργημάτων τεύχ. Α' σ. 81. Ἠλειρωτικ. μελετήμ. τεύχ. Α' σ. 67 και Η' (Ζαγορικά) σ. 56 κ. ἄ. Ἰω. Βελούδου Ἑλλήνων Ὁρθοδ. Ἀποικία ἐν Βενετία σελ. 197.

⁴) Π. Ἀραβαντινοῦ Χρονογραφία Ἠλείρου Β' σ. 276. Ἰω. Λαμπρίδου Ζαγορικά (οἷς προσετέθησαν και τινὰ περὶ Ἠλείρου) μέρ. Γ' σελ. 56—57, κ. ἄ.

⁵) Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη τόμ. Β' σ. 578.

⁶) Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι» τόμ. Ζ', σ. 205.

ναγόρα¹. Ὡσαύτως δὲ ἀναφέρει καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος² τὸ 1699 ὡς ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Βησσαρίωνος, τὴν αὐτὴν δὲ μαρτυρίαν ἐπαναλαμβάνουσι πάντες οἱ περισώσαντες εἰς ἡμᾶς μᾶλλον ἢ ἦττον ἀσφαλεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ διαπρεποῦς ἀνδρός. Ἐν τῷ εἰρημένῳ ἱεροσολυμιτικῷ κώδικι ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Βησσαρίων Μακρῆς τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου μετέβη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅτε δὲ εἰσῆλθε καὶ ὁ Ἱερόθεος εἰς τὸν ναὸν ἐπρόσταξεν αὐτὸν «νὰ κάθηται ἐν τῷ αὐτοῦ (τοῦ Βησσαρίωνος) θρόνῳ», τὴν πρωΐαν δὲ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐοφόρων ἀπέθανεν ἐκ καταρροῆς.

Ὁ Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀθηναγόρας³ φρονεῖ ὅτι ὁ Ἱερόθεος οὗτος ἦτο πιθανῶς ἀρχιερεὺς, βοηθὸς τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Κλήμεντος εὐρισκομένου τότε (ἀπὸ τοῦ 1698) ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς συνοδικοῦ, καθότι δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ προστάξῃ τὸν μέγαν διδάσκαλον Ἰωαννίτην οἷοσδήποτε ἄλλος εἰμὴ ἀρχιερεὺς. Ὁ Μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ προφορικῶς μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Ἱερόθεος ἐκεῖνος ἦτο πάντως ἢ πρωτοσύγκελλος ἢ Ἐπίσκοπος βοηθὸς τοῦ Κλήμεντος· μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου ἐξελέγη καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ ποιμαντορίᾳ τῆς ἡπειρωτικῆς μητροπόλεως.

Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς εἶχεν ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς διακεκριμένους λογίους τῶν χρόνων αὐτοῦ «ἐν φιλίᾳ καὶ ἐπιστολιμαίᾳ κοινολογία διατελῶν πρὸς τοὺς τότε λογάδας, ὡς Γεράσιμον Βλάχον, Ν. Βούλγαριν κ' ἄ.»⁴ Ἐγγραψε δ' ἐπιστολήν, ὡς ἐσημείωσα ἀνωτέρω, καὶ πρὸς τὸν διαπρεπῆ Κερκυραῖον λόγιον Σωφρόνιον Δαράκιον⁵ ζητῶν πληροφορίας τινὰς ἐπὶ θεολογικῶν ζητημάτων. Ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη ἐγράφη τῷ 1675, τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ὁ Σωφρόνιος Δαράκιος ἀπήντησε λύων τὰς ἀπορίας τοῦ Βησσαρίωνος.

Ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς⁶ ἐδημοσίευσεν ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστολάς ταύτας ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10 κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἦτο δῶρον τοῦ κλεινοῦ Ἱεράρχου Δέρκων Νεοφύτου⁷ τοῦ Ἡπειρώτου.

¹) Ἐν «Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς» τόμ. Γ' σ. 37.

²) Ἐκκλησ. Ἱστορία τόμ. Γ', σ. 488.

³) Ἐν «Ἡπειρωτ. Χρονικοῖς» τ. Γ', σελ. 37 κ.έ.: Ἱερόθεος ὁ Ράπτης (1716—1786).

⁴) Κ. Σάβα Νεοελ. Φιλολ. σ. 384.

⁵) Περὶ τοῦ Σωφρονίου Δαρακίου οὐδὲν γνωρίζομεν· πιθανῶς εἶναι ἐκ τῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας τῶν Δαράκη ἢ Κλαπατζαρά.

⁶) Ἐν Ἑλλ. Φιλολογ. Συλλ. Κων/πόλεως τ. ΙΖ' Παράρτημα: Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας σ. 60 κ.έ. Ἐπιστολαὶ λογίων ἀνδρῶν τῆς ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' ἑκατονταετ. Ἐν τῷ ΙΖῳ τόμ. τοῦ Ἑλλ. Φιλολογ. Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως σ. 90 κ.έ.

⁷) Ἐν «Πανδώρα» τ. Η' (1857—1858) σ. 305.

Ἐν ἔτει 1862 ὁ Ἀραβαντινὸς ¹ ἐδημοσίευσεν ἑτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βησσαρίωνα Μακρῆν, ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὸν Γεράσιμον Βλάχον τὸν μετὰ ταῦτα Μητροπολίτην Φιλαδελφείας. Ἄλλ' ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη εἶναι ὁμοία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῇ ἐπιστολῇ τῇ ἀποκριτικῇ τοῦ Σωφρονίου Δαρακίου, ἐπομένως ἡ εἰκασία [τοῦ Ἀραβαντινοῦ εἶναι ἐσφαλμένη. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ δημοσιευθεῖσα ἐπιστολὴ βρίθκει σφαλμάτων, διότι, ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, τὸ χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον εἶχε καὶ ἐδημοσίευσεν, ἦτο ἐν κακῇ καταστάσει. Ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου Κεραμέως δημοσιευθεῖσα ἀποκριτικὴ πρὸς Βησσαρίωνα ἐπιστολὴ φέρει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Σωφρονίου Δαρακίου, ἐν ᾧ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ δημοσιευθεῖσα δὲν φέρει τὸ ὄνομα τοῦ γράψαντος. Ὁ Σάθας ² λαβὼν παρὰ τοῦ Ἀραβαντινοῦ τὴν εἶδησιν ἀναφέρει ὅτι ὁ Βησσαρίων Μακρῆς ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Γεράσιμον Βλάχον, καὶ ὅτι οὗτος πάλιν ἀπήντησε πρὸς τὸν Βησσαρίωνα. Ὁ δὲ Βασίλειος Μυστακίδης ³ φρονεῖ ὅτι ἡ ἀποκριτικὴ ἐπιστολὴ, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ δημοσιευθεῖσα, εἶναι τοῦ Νικολ. Βουλγάρεως, διότι πρὸς τοὺς Γεράσιμον Βλάχον καὶ Νικόλαον Βούλγαριν εἶχεν ἀλληλογραφίαν ὁ Βησσαρίων.

Προσθετέον, τέλος, εἰς τὰ ἀνωτέρω ὅτι ὁ Ἀραβαντινὸς ⁴ ἐν τῷ σημειωματαρίῳ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ εὗρεν ἀντιγεγραμμένας εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐπιστολάς τοῦ Γερασίμου Παλαδά, ἐξ ὧν ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 ἦτο τοῦ Β. Μακρῆ.

¹) Ἐν «Εὐαγγελ. Κήρυκι» τ. ΣΤ' σ. 279—286. Ἐν ἀρχῇ: «Τῷ λογίῳ καὶ σοφῷ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ, κυρίῳ κυρίῳ Βησσαρίωνι τῷ Μακρῆ, τὸ μετὰ φιλικοῦ ἀσπασμοῦ χαίρειν». Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Π. Κεραμέως ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τῷ ἐλλογιμωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ κυρίῳ κυρίῳ Βησσαρίωνι Μακρῆ, Σωφρόνιος ὁ Δαρακίος τὸ μετὰ φιλικοῦ ἀσπασμοῦ. Χριστὸς Ἀνέστη». Σημειωτέον ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου.

²) Νεοελ. Φιλολ. σ. 384 καὶ 386 (περὶ τοῦ Γερ. Βλάχου).

³) Ἐν «Παρνασσῷ» τ. Ι', σελ. 55 κ. ἑ.

⁴) Ἐν «Πανδώρα» τ. ΙΓ', σ. 184 κ. ἑ. Ἐπίσης ὁ Μανουὴλ Γεδεών ἐν «Ἱερῷ Συνδέσμῳ» τ. ΚΒ', ἀριθ. 15, σελ. 181) λέγει ὅτι ἐν ἔτει 1876 ὁ τότε ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἔλεγε αὐτῷ ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Μονῇ περὶ τὰς ἑξακιοχιλίαις ἐπιστολαὶ τοῦ Βησσαρίωνος. Δυστυχῶς οὐδεμία τούτων σφύζεται σήμερον, ὡς με ἐπληροφόρησεν ὁ Π. Μητροπ. Παραμυθίας κ. Ἀθηναγόρας, διότι πάντα κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ 1912 ὁπότε οἱ Λογγιάδες κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Δύο πατριαρχικά σιγίλια ἀναφερόμενα εἰς τὴν μονὴν ταύτην σφύζονται παρὰ τῷ κ. Χρ. Σούλη καθηγητῇ ἐν Ἰωαννίνοις. Ὡς ὁ κ. Χρ. Σούλης με ἐπληροφόρησεν, θὰ δημοσιεύσῃ ταῦτα προσεχῶς εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά».

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τὰ συγγράμματα τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ εἶναι ποικίλα τὸ εἶδος, ἦτοι φιλολογικά, φιλοσοφικά καὶ θεολογικά. Ἐκ τούτων ἐξεδόθησαν μόνον δύο, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι ἀνέκδοτα.

Πρῶτον συνέγραψεν ὁ Βησσαρίων Μακρῆς *Γραμματικὴν*, ἣν ἐκάλεσε *Σταχυολογίαν*, καταλληλοτέραν διὰ τοὺς μαθητὰς του ἐν τῇ «Πρώτῃ Σχολῇ» τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἦτις ὑπεσκέλισε τὰς τέως ἐν χρήσει τοῦ Λασκάρεως καὶ τοῦ Ραζῆ.

Ἡ Γραμματικὴ αὕτη ἐγράφη ἐν Ἰωαννίνοις ἐν ἔτει αχρζ' (1677), ὅς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1329 κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μεγίστης Λαύρας τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει'. Ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1685—1686 ἐπιμελείᾳ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηναίων Μελετίου, ὅστις καὶ πρόλογον² συνέταξεν ἐν αὐτῇ μὲ τὴν ὑπογραφὴν Μιχαὴλ Μήτρον, ἣν εἶχε προτοῦ γίνῃ Μητροπολίτης Ἀθηναίων. Ἐπιγέγραπται δὲ οὕτω: «Σταχυολογία τεχνολογικὴ κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς γραμματικῆς τέχνης, ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου Μακρῆ· νῦν τὸ πρῶτον τυπωθεῖσα, καὶ πάσῃ ἐπιμελείᾳ Μιχαὴλ τοῦ Μήτρον ἱερέως ἐξ Ἰωαννίνων, οὗ τῇ προτροπῇ προσετέθη καὶ τὸ περὶ «ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων τοῦ Ἀμμωνίου». Ἐνετίησι παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ αχρς'.

¹) *Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως. Κατάλογος κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει* σελ. 223, ἀριθ. 1329—K42: χαρτ. 20×15 αἰῶν ΙΗ' σ. 235. «Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Τεχνολογίαί διάφοροι εἰς τὴν γραμματικὴν τέχνην κατ' ἀριθμὸν τῶν εἰκοσι τεσσάρων γραμμάτων, ἐκδοθεῖσαι εἰς ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ γλιχομένων (ἀλλήλους ἐπερωτῶν, προτροπῇ Διονυσίου Ἱερομονάχου Αἰτωλοῦ τοῦ ἐν τῷ Ἀθωνί ἀσκοῦντος Ὁρει καὶ μαθητοῦ αὐτοῦ. κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ἑβδομηκοστὸν ἑβδομον (1677) ἔτος τὸ κοσμοσωτήριον ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων».

²) Ὁ πρόλογος ἔχει ὧδε: «Πᾶσι τοῖς νεανίσκοις τοῖς περὶ τὴν Γραμματικὴν καὶ ἑλληνικὴν σοφίαν σπουδάζουσι

Μιχαὴλ ἱερεὺς Μήτρος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, χαίρειν.

Ἄρχ. «Ἄλλ' εἰ καὶ σφόδρα βίβλων τῶν περὶ τὴν Γραμματικὴν τέχνην οὐκ ὀλίγων». Ἐν τέλει: «Χαριζόμενος αὐτοῖς τὴν παροῦσαν βίβλον λεποίηκε, τὴν ἀκοπιάστως ἐπὶ τὴν τῆς Γραμματικῆς κατάληψιν εἰσφέρουσαν τοὺς ἀρχαρίους». Ἐρῶσθε.

Ἐὐθὺς μετὰ τὸν πρόλογον ἀκολουθεῖ τὸ ἐξῆς τετραστίχον ἐπίγραμμα:

«Εἰ πολὺῖδρις ἔμεν μέμας νέε Γραμματικῆς τε
Κ' ἄλλης ἰδοσύνης, μάνθανε τὴν δε βίβλον
Ἦ γε γὰρ εὐπορέει θεμέθλων σοὶ ἀστυφελίκτην
Ἐργοπόνου τέχνης Γραμματικῆς Ἀπόρου».

Ὁ πρόλογος εἶναι ἐν ἀρχῇ ἐκάστης Σταχυολογίας ἀπὸ σελ. 3 κ. ἐ. Ἐπι ἴδε *Emilie Legrand Bibliogr. Hell. tom. II. p. 434—435.*

Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ ἠξιώθη πολλῶν ἐκδόσεων, ἀπὸ τοῦ 1686—1813. Πολλὰς τῶν ἐκδόσεων τούτων ἀναφέρει ὁ Le-grand, ὁ Petit καὶ ὁ Pernot¹. Πλὴν τοῦ περὶ «ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων τοῦ Ἀμμωνίου» προσετέθησαν καὶ τινὰ ἄλλα, οἷον «τάξεις παλαιὰ καὶ ὀνομασίαι ἀρχόντων», «περὶ τοῦ ἐφελκυστικοῦ ν ἐκ τῶν τοῦ Χοιροβοσκοῦ», «πρὸς τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ῥήμασι κανόνες ζητοῦντας καὶ ὁμοιότητας», «παιριμαίαι Πλουτάρχου», «Ὀρβικίου τῶν περὶ τὸ στρατευμα τάξεων», τὸ περὶ «χρυσῶν ἐπῶν τοῦ Πυθαγόρου» κτλ. Ἡ δὲ ἔκδοσις ἡ γενομένη ἐν ἔτει ἀχ'ηδ' (1694) ἐν Ἐνετίᾳ παρὰ τῷ Νικολάφ Σάρφῳ ἐπιμελεῖα καὶ διορθῶσει τοῦ Κρητὸς Ἰωάννου ἱερέως Ἀβραμίου περιλαμβάνει καὶ τὸ περὶ «Χρυσῶν ἐπῶν τοῦ Πυθαγόρου», τὰ ὁποῖα προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἱερέως Ἀβραμίου.

Τὴν Γραμματικὴν τοῦ Βησσαρίωνος ἀναφέρουν πάντες, ὅσοι περιέσωσαν εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Δε-Κιγάλλας καὶ ὁ Γερμανὸς Nicolai ἀναφέρουν ὅτι τὸ ἔτος τῆς πρώτης ἐκδόσεως εἶναι ἀχπε' καὶ οὐχὶ ἀχπς', ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν² ὁμοῦς λέγει, ὅτι ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἡ Γραμματικὴ τοῦ Β. Μακρῆ τῷ 1688, ὅπερ φαίνεται ἀληθές, καθότι πρὸ τοῦ ἔτους τούτου εἶχε γίνει ἡ πρώτη ἔκδοσις τῷ 1686, ὅπερ πλεῖστοι θεωροῦν ἔτος τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Ἦτο δὲ πολλοῦ λόγου ἀξία διὸ καὶ ἔτυχεν ἐπανελημμένων ἐκδόσεων, αὐτὸς δὲ ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος ἐν τῷ προλόγῳ ταύτης λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἐμπης οὐδεμία αὐτῶν, μέχρι τοῦ νῦν ἐς φῶς δέδοται, τοιαύτη ὠφελεία κεκοσμημένη, ὑμῖν νῆ δία τοῖς νέοις στρατιώταις μάλιστα εἰκότως ἐφαρμόζουσα, ἥπερ ἡ ἐν ταῖς ὑμετέροις χερσίν, ἀνάλογος τοῖς πρωτοπείροις οὖσα. Αὕτη γὰρ μεθόδου τινὸς τυχοῦσα, δι' ἧς τὸ βαρῦμοχθον (εἰ χρὴ οὕτω φᾶναι) τῆς Γραμματικῆς ἀφαιρεῖ, καὶ ῥαδίως τοὺς νεολέκτους μὴ ἄκροις χεῖλεσι γεύσασθαι, ἀλλὰ καὶ λόγων δογμάτων αὐτῆς ἐπιπλέον ἐστιαθῆναι»³.

Ὁ δὲ Δημήτριος Προκοπίου λέγει περὶ τῆς Γραμματικῆς τοῦ Βησ-

¹) Bibl. Hellénique L. Petit et H. Pernot τ. II, σελ. 29, 89, 90 κ. ἐ.

²) Ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τ. Θ' σελ. 68, 204, 212, 275, 285, 290, 296 κ. ἐ. καὶ τ. Η' ἂχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΖον αἰῶνα σελ. 303—306, 311—312, 318—321, 329—330, 334—338 κ. ἐ.

³) Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος ἔχομεν ἐκδόσεις τινὰς τῆς Γραμματικῆς ταύτης καὶ δὴ τὰς ἐξῆς: α) τοῦ ἀχ'ηδ' (1694) ἐπιμελεῖα τοῦ λογίου Κρητὸς Ἰωάννου ἱερέως Ἀβραμίου προτροπῇ τοῦ ὁποῖου προσετέθησαν καὶ τὰ χρυσᾶ ἐπῶν τοῦ Πυθαγόρου, β) τοῦ ἔτους αψξη' (1768), γ) τοῦ ἔτους αψπ (1780), δ) τοῦ ἔτους αωδ (1804), ε) τοῦ ἔτους αωιγ' (1813), ἧτις εἶναι καὶ ἡ τελευταία. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἀγνώστου ἔτους διότι ἐλλείπουν τὰ ἀρχικὰ φύλλα, σημειοῦται ὁμοῦς διὰ μελάνης τὸ ἔτος 1782. Ἐν δὲ τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς εὐρίσκονται α) τοῦ ἔτους αψξζ' (1767) καὶ β) τοῦ αψπδ' (1784).

σαρίωνος Μακρῆ τὰ ἐξῆς: «iunvenibus studiosis ad prime utilem»¹.

Δεύτερον συνέγραψε θεολογικὸν σύγγραμμα, ὅπερ ἐπιγέγραπται: «Εἰσαγωγικὴ Ἐκθεσις περὶ τῶν τριῶν μεγίστων ἀρετῶν Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἐκδοθεῖσα μὲν παρὰ τοῦ Πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν Ἱερομονάχοις κυρίου Βησσαρίωνος Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων τυπωθεῖσα δὲ προτροπῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ γαληνοτάτου Αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα Βοεβόνδα, τοῦ Μπραγκοβάνου. Πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, Ἀρχιερατεύοντος τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας τοῦ Πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου Μητροπολίτου κυρίου Θεοδοσίου ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Συναγόβου ἐν ἔτει αχ'ηθ' (1699) κατὰ μῆνα τὸν Φεβρουάριον, παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν Ἱερομονάχοις Ἀνθίμου τοῦ ἐξ Ἰδηρίας (εἰς μέγα ὄγδοον, σελ. σνς'). Συνεξεδόθη τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ Μογίλα ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Δοσιθέου, ὡς οὐ μόνον τῇ τάξει, ἀλλὰ καὶ ταῖς διαιρέσεσι, καὶ τοῖς νοήμασι πολὺ τὸ παρεμφερὲς ἔχουσα τῇ Ὁρθοδόξῳ Ὁμολογίᾳ». Ἐτυπώθη ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1699 ἔτει².

Τὴν ἀξιόλογον ταύτην θεολογικὴν συγγραφὴν τοῦ Βησσαρίωνος καλεῖ ὁ Δημήτριος Προκοπίου³ «διεξοδικωτέραν Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν», διὸ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν περισωσάντων εἰς ἡμᾶς βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου λογίου Ἰωαννίτου καλοῦσι τὴν θεολογικὴν αὐτὴν συγγραφὴν «διεξοδικωτέραν Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν»⁴. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσιθεὸς⁵ ἀναφέρων τὴν θεολογικὴν αὐτὴν συγγραφὴν τοῦ Βησσαρίωνος κατατάσσει αὐτὸν μεταξὺ τῶν συγγραψάντων κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῶν Λατίνων, καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ΙΖης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς εἶναι συγγραφεὺς

¹) Παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Φαβρικίῳ Bibl. gr. XI, σελ. 530).

²) Τὸ θεολογικὸν τοῦτο σύγγραμμα τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ εὐρίσκεται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἀθηνῶν.

³) Ἐνθ' ἀνωτέρω XI, σελ. 530.

⁴) Ἡ Εἰσαγωγικὴ ἐκθεσις τοῦ Β. Μακρῆ ἢ κατ' ἄλλους ἢ «διεξοδικωτέρα Ὁρθόδοξος Ὁμολογία», συνεξεδόθη μετὰ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Μογίλα προτροπῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα πρὸς ὃν γράφει δύο ἐπιστολάς ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσιθεὸς. Τὰς ἐπιστολάς ἀναφέρει ὁ Legrand (Bibliogr. Hell. tom. III, p. 66—75). Ἐν ἀρχῇ τοῦ θεολογικοῦ τούτου συγγράμματος προτάσσονται ἐπιγράμματα καὶ ἐλεγεῖαι ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὸν Ἰωάν. Κωνστ. Μπασσαράμπαν, μεθ' ἧς ἀκολουθοῦσιν αἱ δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, αἷς ἐπεταὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία τοῦ Μογίλα, μετ' αὐτὴν δὲ περιέχεται ἡ «διεξοδικωτέρα Ὁρθόδοξος Ὁμολογία» τοῦ Β. Μακρῆ ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν τριῶν μεγίστων ἀρετῶν Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης.

⁵) Ἱστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων βιβλ. I, μέρος ζ', κεφ. Γ', σελ. 1143.

καὶ πολλῶν ἄλλων συγγραφῶν ἀνεκδότων¹, ὧν τὰ χειρόγραφα εὐρίσκονται εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας. Τὴν προσωνυμίαν τοῦ Δ. Προκοπίου «Vir abunde doctus Graecam linguam et externa Philosophia, saeraque Theologia imbutus» ἐπιβεβαιουῦσιν ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο συγγραφῶν καὶ αἱ ἀνέκδοτοι, αἵτινες εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξίαι,² διὸ καὶ ἀναφέρομεν αὐτὰς ἐνταῦθα.

Α'. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχει μία ἰδιόγραφος συγγραφή αὐτοῦ. Ἀριθμὸς χειρογράφου 2049, 0,21×0,16, φύλ. 280, ἐκ χαρτοῦ ἀπλοῦ. Τὸ α' καὶ γ' φύλλον εἶναι ἐντελῶς ἄγραφα, εἰς τὴν πρώτην δὲ σελίδα τοῦ β' φύλλου σημειοῦται «Ἐκ τῶν τοῦ Βησσαρίωνος μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων».

φ. δ'. «Ἀλεξάνδρου φιλοσόφου καὶ πασῶν τῶν ἐπιστημῶν διδασκάλου καὶ ἄμφω διαλέκτους, τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ ἐκ κωνσταντίνου εἰς τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς Ἀριστοτέλους».

Ἄρχ. «Περὶ τοιαύτην ἄρα καταγινόμεθα πραγματείαν, ἥτις καὶ μόνη τὸν ἡμέτερον νοῦν πολλῆς τῶν φυσικῶν πραγμάτων ἐμπίπλησι γνώσεως καὶ γὰρ τὰ περὶ γενέσεως ἤδη φθορᾶς τοῦ σταγειρίτου βιβλία». Τέλ. «καὶ ταῖς γραφικαῖς παραίνεσις σῶμα τε καὶ ψυχῆς . . . εἰς τοὺς αἰῶνας».

Τῶν Αἰώνων

Ἀμήν.

αρχα' Ἰανουαρίου ἢ ἐγράφη δὲ ἐν κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων». Ἐν τῇ ὥσ τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουσι πλεῖσται ὄσαι σημειώσεις, αἵτινες εἶναι τῆς χειρὸς τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ καὶ ἑτέρας χειρὸς².

¹) Σημειωτέον ὅτι πάντες οἱ περισώσαντες εἰς ἡμᾶς βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ ἀναφέρουν μόνον τὰ δύο ἐκδοθέντα ἔργα, τὴν Γραμματικὴν καὶ τὴν Εἰσαγωγικὴν Ἐκθεσιν, τῶν δὲ λοιπῶν ἀνεκδότων συγγραφῶν αὐτοῦ οὐδενὸς μνημονεύουσι.

²) Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλάδος εὑρηται καὶ ἕτερον χειρόγραφον τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων, ὅπερ ὁμοῦς εἶναι νεώτερον τοῦ προηγουμένου ἰδὲ Ἰω. Σακελλίωτος Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1897· σ. 237 εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ὑπ' ἀριθ. 1301 χειρόγραφον, ἀντίγραφον τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου πρὸς τὸ προηγούμενον. Ἀντίγραφα τοῦ χειρογράφου τούτου εὐρίσκονται καὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν Πελοποννήσῳ ἰδὲ Ν. Α. Βees (Βέης) Verzeichnis der Griechischen Handschriften des Peloponnesischen Klosters Mega Spilaeon. Leipzig 1915, Band I, S. 80, 133. Ἐτι δὲ ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐσθλαγγλικῆς Σχολῆς Σμύρνης, καὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Παλαιᾶς Φωκαίας.

Β'. Βιβλιοθήκαι Ἁγίου Ὁρους.

Ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους εὐρίσκονται τὰ ἑξῆς :

α') *Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου*¹.

Ἐνταῦθα εὐρίσκεται τὸ θεολογικὸν σύγγραμμα τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ὁμολογίας. Ἀριθ. κώδ. 133 χαρτ. 4, XIX αἰῶν.

«Ὀρθόδοξος Ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς».

Εἰσαγωγικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν τριῶν μεγίστων ἀρετῶν πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης.

«Ἐτηγώθη τοῦ παρόντος τὸ τυπωμένο βιβλίον ἡς τὴν Οὐγγροβλαχίαν ἐν ἐξόδοις τοῦ κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασαράμπα βοεβόνδα τοῦ Μπρακοβάνου. Τοῦ παρόντος τῶ σταχομένο καὶ τηπομένο βιβλίον τοῦ ἐσήνθεσε καὶ τοῦ ἐδιέταξε ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων».

Οὕτως εἶναι γεγραμμένος ὁ κώδιξ κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἡ μὲν ἀριστερὰ τοῦ ἀναγινώσκοντος περιέχει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, ἡ δὲ δεξιὰ τουρκικὴν μετάφρασιν. Ἀντίγραφον τοῦ ἐν ἔτει 1699 ἐν Βουκουρεστίῳ ἔκδοθέντος².

β') *Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἰθέρων*³.

Ἐνταῦθα εὐρίσκονται αὐτοῦ τὰ ἑξῆς :

Κώδ. 4323 203 χαρτ. 8 XVIII (φ. 153).

φ. 82^α «Βησσαρίωνος τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐξήγησις εἰς τὰ ἑξαποστειλάρια».

φ. 87^α «Τοῦ αὐτοῦ Βησσαρίωνος. Ἐξήγησις εἰς τὰ ἔωθινά».

Κώδ. 5176 1056 χαρτ. 8 XVIII.

«Στιχηράριον. Μετὰ φωνῶν».

Τέλ. : «πόνος Βησσαρίωνος κτῆμα Γαλακτίωνος».

γ') *Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας*⁴.

Πλὴν τῶν Σταχυολογιῶν τῶν εὐρισκομένων ἐνταῦθα, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἵπομεν, εὐρίσκονται καὶ τὰ ἑξῆς :

¹) Σπ. Λάμπρου Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos tom. I, σ. 20, Cambridge 1895.

²) Α. Π. Βρετοῦ Νεοελ. Φιλολογ. τ. Α', ἀριθμ. 131.

³) Σπ. Λάμπρου Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos tom. II, σελ. 58, 248, Cambridge 1900.

⁴) Σωφρονίου Ἐστρατιάδου ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 287, 392.

Κώδ. 1626—1135 Κουβαράς.

70 φ. 756α.

«Βίβλος Ἑρμηνειῶν τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν ἡμᾶς τὰς θείας γραφὰς ἐμπίπτομεν εἰς τὰς παγίδας τοῦ διαβόλου».

Κώδ. 2105—Νομοκάνων χαρτ. ΙΖ' αἰῶν.

φ. 346. 4 φ. 211* «περὶ βιβλίων τῶν μὴ ἀναγινωσκομένων».

δ.) Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ¹.

Ἐνταῦθα εὐρίσκονται τὰ ἑξῆς:

10 φ. 68^α Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου «διάλεξις γραικοῦ μετὰ Λατίνου».

Γ'. Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη Ἱεροσολύμων ².

Καὶ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εὐρίσκονται κώδικες, χειρόγραφα, βιβλία τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ.

290 χαρτ. τεῦχ. μ. 0,22, πλ. 0,16 τέλη τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος. Μαθηματάριον χάρτινον φ. 630.

*) Ἀριθ. χειρογρ. 11 φ. 519 «Ἴσοκράτους πρὸς Δημόνικον παραίνεσις, λόγος α'. ἐξήγησις παρὰ Βησσαρίωνος Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου ἐκδοθεῖσα».

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 184 κώδιξ εἶναι τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ.

Ἀριθ. 131 χαρτ. τεῦχ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 χειρόγρ. φ. 1—278 «Ὁρθόδοξος Ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐκδοθεῖσα παρὰ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων», διάλογος διδασκάλου καὶ μαθητοῦ. Ἐξεδόθη τύποις ἐν ἔτει 1699 κατὰ Μελέτιον τῶν Ἀθηνῶν (Ἐκκλ. Ἱστορ. ΙΙΙ, 486) ³.

Δ'. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Καλλιπόλει Σχολῆς ⁴.

Ἐνταῦθα εὐρίσκονται πλεῖσται ὄσαι φιλοσοφικαὶ συγγραφαὶ αὐτοῦ, ἐν χειρογράφοις ὄμως, ἔτι δὲ καὶ ἰδιόγραφοι ἐργασίαι αὐτοῦ.

¹) Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Monastery of Valopedi on Mt Athos by *Sophronios Eustratiades* (Formerly Archbishop of Leontopolis) and *Arcadius* (of the Monastery of Vatopedi deacon) σελ. 17, 121. Cambridge 1924.

²) Ἀθανασίου Παπαδοπούλου *Κεραμείως* Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη τόμ. Δ', σελ. 284, 501, Πετρούπολις 1899.

³) Αὐτόθι τόμ. Δ' σελ. 116—117, καὶ 453 (τὸ αὐτὸ σημειοῖ).

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ὁμολογία δὲν εἶναι ἔργον ἰδικόν του κακῶς δὲ ὁ ἀντιγραφεὺς ἀποδίδει αὐτὴν αὐτῷ.

⁴) Τοῦ αὐτοῦ ἐν Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ *Κων/λεως Παράρτημα ΙΖ'* (1886) τόμου σελ. 6 κ. ἐ. καὶ 10 κ. ἐ. ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐν Καλλιπόλει

Ἐν πρώτοις θὰ ἀναφέρωμεν μίαν ἰδιόγραφον ἐργασίαν τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ ἐπιμαρτυροῦσαν, ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ἀληθῶς μαθητῆς τοῦ Ζακυνθίου Νικολάου Κούρσουλα ἢ Κούρτζολα, διδάσκοντος τῷ 1645 ἐν Ἰωαννίνοις, ἐν τῷ 22^φ κώδικι συγκειμένῳ ἐκ φ. 286 ἐπιγραφομένῳ «εἰς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους Φυσικὴν πραγματείαν Ὑπομνήματα καὶ ζητήματα Νικολάου Κούρσουλα ἢ Κούρτζολα τοῦ Ζακυνθίου, διδασκάλου, φιλοσόφου καὶ θεολόγου» ἐγράφη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ.

Φιλοσοφικαὶ συγγραφαὶ αὐτοῦ εἶναι αἱ ἑξῆς:

α') Ἐν τῷ 25^φ κώδικι, φ. 1—3. «Εἰς ἅπασαν τὴν τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μέθοδον».

Τέλ. «αχξβ' ἰουνίῳ ἐτελείωσα τὴν συνοπτικὴν λογικὴν».

β') Ἐν αὐτῷ τῷ κώδικι, φ. 15^α—136^β. «Εἰς ἅπασαν τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὴν πραγματείαν».

γ') Ἐν τῷ 26^φ κώδικι, φ. 1—40. «Συλλογισμὸς τῆς λογικῆς».

δ') Ἀριθ. 31 σελ. 1—81. «Ρητορικὴ τέχνη γραφεῖσα τῷ αχγς' μηνὶ Σεπτεμβρίῳ».

ε') «Βησσαρίωνος εἰς τὸν τοῦ Ἀγιασμοῦ Ἀπόστολον, αἰτηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατρᾷσι Θεοφάνους, ἡγουμένου μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν χωρίῳ Σκαμνέλι».

ς') Ἐν ἀρχῇ τοῦ 5^{ου} κώδικος ὑπάρχει ἰδιόγραφος κατάλογος πολυαριθμῶν βιβλίων ἀναγνωσθέντων κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐν Ἰωαννίνοις ὑπὸ Βησσαρίωνος Μακρῆ», μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1674—1698, ἱκανὰ τεύχη εὐρισκόμενα ἐν Καλλιπόλει εἶναι αὐτόγραφα τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ (ἀριθ. 16, καὶ 22—28).

ζ') Ἐν δυοῖν κώδιξι (ἀριθ. 24 φ. 1^α, ἀριθ. 31) τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ ὑπάρχει «Σχόλιον εἰς τὸ Ε' βιβλίον Εὐκλείδου στοιχείον, συντεῖνον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐν τῇ παρούσῃ συνόψει τῆς ἀριθμητικῆς λόγων τε καὶ ἀναλογιῶν», ἐν ἀρχῇ «Σκοπὸς τῷ Ε' βιβλίῳ περὶ ἀναλογιῶν διαλαβεῖν» κτλ.

η') Ἐν τῷ 24^φ κώδικι ὑπάρχουν προσέτι τὰ ἑξῆς:

φ. 2 κ. ε'. «Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ εὐσύνοπτον σύνταγμα εἰς τὰς τέσσαρας μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν».

Ἀρχ. «Μέλλον τίμιον καὶ περὶ τῶν τεσσάρων μαθηματικῶν».

Τέλ. «αχο' Ἰανουαρίου ἢ τέλος τῆς Ἀστρονομίας· οἱ ἀναγινώσκοντες μέμνησθε τοῦ γράψαντος Βησσαρίωνος Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων».

εὐρεθέντων χειρογράφων τοῦ Β. Μακρῆ. Τινὰ τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Β. Μυστακίδης ἐν «Παρθασσῷ» τόμ. I, σελ. 55 κ. ε'.

θ') φ. 37^α—73^β «Κλεομήδους κυκλικῆς θεωρίας μετεώρων βιβλίον» α' καὶ β'.

ι') φ. 74^α—81^β «Πρόκλου σφαῖρα» μετὰ πολλῶν ἐκτενῶν σχολίων.

ια') φ. 82^α—125^β «Πρόκλου διαδόχου ὑποτύπώσεις τῶν ἀστρονομικῶν ὑποθέσεων, μετὰ σχολίων».

Τέλ. «ιαχοα Μαρτίω η' ἐγράφη καὶ ἀνέγνωται ὑπὸ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων».

Πλὴν τούτων ὁ ἀείμνηστος μεσαιωνοδίφης Παπαδόπουλος Κεραμεὺς λέγει ὅτι ἅπαντα τὰ βιβλία καὶ τὰ τεύχη ἅτινα εὑρεν ἐν τῷ χωρίῳ Σκαμνέλι εἶναι σπουδαιότατα, διότι παρέχουν οὐκ ὀλίγας χρησίμους λεπτομερείας. Ταῦτα ἦσαν κτῆμα τοῦ λογίου Ἰωαννίτου Βησσαρίωνος Μακρῆ, ὅστις ἐκληροδότησεν αὐτὰ εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἀχριδῶν. Ἐντεῦθεν δὲ περιήλθον εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἐκ Καλλιπόλεως Καλλινίκου, μητροπολίτου Πρεσπῶν καὶ Λυχνιδῶν, μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ μετεκομίσθησαν εἰς Καλλιόπολιν ὡς ἰδιοκτησία τῆς ἐν αὐτῷ ὀρθοδόξου κοινότητος.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἔπαρχει τὸ ὑπ' ἀριθ. 40 χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ Ὄρθόδοξος Ὁμολογία τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ. Τοῦ θεολογικοῦ τούτου συγγράμματος ἀποσπάσματα εὑρίσκοντο ἐν τῷ πρώτῳ κώδικι τοῦ Νικολάου Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου³.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, ἀνὴρ διαπρέψας ἐπὶ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ καὶ χρηματίσας διδάσκαλος τῆς μεγαλωνύμου Σχολῆς τοῦ Γκιούμα ἐν Ἰωαννίνοις, ἧτις ἀνέδειξε λαμπροὺς μαθητάς.

Ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλᾶνος⁴ λέγει ὅτι «ἀπὸ αὐτὸ τὸ σχολεῖον προῆλθε Μελέτιος ὁ πρότερον Ἄρτης, ὕστερον ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν... Εἰς αὐτὸ τὸ σχολεῖον ἤδη εἰς ἓνα ὀλόκληρον αἰῶνα, λέγω, εἰς μίαν ἑκατονταετηρίδα συνεχῶς καὶ ἀδιακόπως διδάσκεται πᾶν εἶδος μαθήσεως καὶ ἡ ὀρθότης τῶν δογμάτων καὶ ἡ κοσμιότης τῶν ἠθῶν». Ὁ δὲ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ὁ Ε' ἔγραψεν ἐν τῷ πατριαρχικῷ αὐτοῦ γράμματι τὰ ἐξῆς: «...διὰ τῶν αὐτῶν ἔτων οὐ μόνον αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν περίοικον περιηύγασε, καὶ λαμπροὺς ἀνέδειξε φωταγωγοὺς καὶ διδασκάλους, οἷον Μελετίου, Βησσαρίωνας, Μεθοδίου, Κλήμεντας, Σουγδουρίδας, Μπαλάνους καὶ ἐν τοιούτοις καιροῖς μητρόπολιν πάσης μαθήσεως ἀνέδειξε τὴν πόλιν Ἰωαννίνων».

¹ Ἐν Ἀθήναις τῇ 27^η Νοεμβρίου 1929.

¹) Ἀθ. Π. Κεραμεύς. Ἱεροσολυμικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Δ', σελ. 453.

²) Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν ἐπετηρίδι Φιλολ. Συλλόγου Παρνασσοῦ, Ἀθήναι 1904, σ. 14 κέ.

³) Κοσμᾶ Ἱερίως Μπαλάνου. . . Ἐκθεσις συνοπτικὴ Ἀριθμητικῆς. Ἀλγέβρας... Βιέννη 1798.

⁴) Μ Γεδεών. Ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Η', σελ. 337 κέ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μελετίου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων ὑπὸ Γεωργίου Βενδότου, τόμ. Γ', σελ. 488 κέ. Βιέννη 1874.

Χ. Φιλῆτᾶ ἐν «Λογίῳ Ἑρμῆ» ἔτος 1820, σελ. 529—595.

Κ. Κούμα. Ἱστορία ἀνθρωπίνων πράξεων τόμ. ΙΒ', σ. 554, Βιέννη 1834.

Ἰωσήφ Δε-Κιγάλλα. Σχεδιάσμα κατόπτρου Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, σελ. 60, Ἑρμούπολις 1846.

Π. Ἀραβαντινοῦ. Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου τόμ. Β', σελ. 276, Ἀθῆναι 1856.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν «Εὐαγγελικῷ Κήρυκι» τόμ. Σ' Ἀθῆναι 1862, σελ. 279-286 «Ἀνέκδοτον πονημάτιον περὶ θεολογικῶν καὶ ἄλλων ἀπορημάτων».

Κ. Σάθα. Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 384, Ἀθῆναι 1868.

Τοῦ αὐτοῦ. Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ', σελ. 276, Βενετία 1872.

Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ. Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἦτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τόμ. Β' σελ. 246, Ἀθῆναι 1857.

Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, βιβλίον Ι', μέρος Σ', κεφ. Γ', σελ. 1143—4, Βουκουρέστιον 1715.

Γεωργίου Ζαβείρα. Νέα Ἑλλάς ἢ ἑλληνικὸν θέατρον. Ἐκδοσις Γ. Κρέμου σελ. 205 κέ. Ἀθῆναι 1872.

Ἀθηναγόρα Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν ἐν «Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς» τόμ. Γ' (1928) σελ. 33—37 περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἰωαννίνων.

Τοῦ αὐτοῦ. Αὐτόθι τόμ. Δ' (1929) Α'—Β' «Νέος Κουβαράς» σελ. 19—20, 63 κέ.

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ἐν «Θεολογία» τόμ. Δ' σελ. 8 ἔξ.

Σπυρίδωνος Λάμπρου. Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι» τόμ. ΙΓ' (1916). Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας σελ. 273 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Ἐπετηρίδι Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ τόμ. ΙΒ' (1916) σελ. 132 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι» τόμ. Ζ' (1910) σελ. 205 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι» τόμ. Β' (1905) σ. 213, 219 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Catalogue of the greek Manuscripts on Mount Athos tom. I σ. 20, II σ. 58, 248. Cambridge 1895 καὶ ὁ II τῷ 1900.

Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου. Ὁρθόδοξος Ἑλλάς ἢ περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατὰ Λατίνων Λειψία 1872 σελ. 162—3.

Rudolf Nicolai. Geschichte der Neugriechischen Literatur Leipzig 1876 σελ. 52 κέ.

Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως. Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως τόμ. ΙΖ' (1882—1883). Ἐπιστολαὶ λογίων ἀνδρῶν τῆς ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' ἑκατονταστηρίδος σελ. 60 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Παραρτήματι τοῦ ΙΖ' τόμου τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας σελ. 60 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Παραρτήματι ΙΖ' τόμ. Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1886) σελ. 4 κέ. σελ. 60, 90 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη τόμ. Β' σελ. 578, Δ' σελ. 387. Πειρούπολις 1894.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Παραρτήματι τοῦ τόμου Κ—ΚΒ (1892) τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως σελ. 192.

Jo. Fabricii. Bibliotheca Graeca τόμ. XI, σελ. 530.

Ματθαίου Παρανίκα. Σχεδιάσμα σελ. 63, 141.

Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου. Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαὶ καὶ τινες αὐτοῦ ἐπιστολαὶ ὑπὸ Θ. Μ.

Ἀριστοκλέους «Περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἐκ τοῦ κλήρου ἀρετῆ καὶ παιδείας διαπρεψάντων». Κωνσταντινούπολις 1866, σελ. 151.

Μανουὴλ Γεδεών. Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Κωνσταντινούπολις αὐγ. (1833) σελ. 96, 117 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τόμ. Δ' (1883—84) σ. 164, τόμ. Η' (1887—88) σελ. 367 κέ. καὶ σ. 218, τόμ. Θ' (1888—89) σ. 68 κέ. Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ΙΘ' ἑκατονταστηρίδος.

Georges Chassiotis. L'Instruction Publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusqu'à nos jours. Paris 1881.

Τοῦ αὐτοῦ. Περὶ τῶν δημοδῶν μνημείων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ ζώσῃ λαλιᾷ τοῦ λαοῦ. Ἀθῆναι 1910, σελ. 172—174.

Δημητρίου Χασιώτου. Διατριβὰ καὶ ὑπομνήματα Ἡπείρου, Ἀθῆναι 1887 σ. 10 κέ.

Βασίλ. Α. Μυστακίδου ἐν «Παρνασσῷ» τόμ. Ι (1886: Συμβολὴ εἰς

τὴν Ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῶν.—Σχολὴ Γκιούμα.—Ἀνέκδοτα ταύτης σιγγίλια σελ. 55, 132, 185.

Ἰωάννου Λαμπρίδου. Περὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ Ἀγαθοεργημάτων, μέρος Α', σελ. 80—1. Ἀθήναι 1880.

Ἰωάννου Λαμπρίδου. Ἠπειρωτικὰ μελετήματα, τεῦχος Α', Ἀθήναι 1887, σελ. 64—65.

Τοῦ αὐτοῦ Ἠπειρωτικὰ (Ἱστορικὰ μελετήματα) τεῦχος Σ' (Ἱερὰ ἐν Ἠπειρῷ σκηνώματα) Ἀθήναι 1888, σελ. 40 κέ.

Τοῦ αὐτοῦ. Ζαγορικὰ (οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἠπείρου) μέρος Γ', Ἀθήναι 1870, σελ. 56—57.

Ἰωάννου Βελούδου. Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων Ἀποικία ἐν Βενετίᾳ σ. 126. Βενετία 1893, Ἔκδοσις Β'.

Σπύρου Βελούδου. Ἐν «Χρυσαιδίῳ» (Ἡμερολογίῳ ἐκδεδομένῳ ἐν Βενετίᾳ) ἔτ. 1863 σελ. 28 κέ.

Θ. Ν. Φιλαδέλφειος. Ἐν Ἐπετηρίδι Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἔτ. Η', σ. 46 κέ.

Emile Legrand. Bibliographie Hellénique. Paris 1894 t II, p. 434—435.

Τοῦ αὐτοῦ t. I. p. 212, 354, Paris 1918.

Τοῦ αὐτοῦ t. II p. 29, 89, 90, 350, 436, Paris 1928.

Τοῦ αὐτοῦ t. III p. 61, 62, 63, 65, 66, Paris 1894.

Τοῦ αὐτοῦ Bibliographie Ionienne, t. I p. 111. Paris 1909.

Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως. Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει). Paris 1925, τεῦχ. Β—Γ.

Τοῦ αὐτοῦ. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library, of the Monastery of Vatopedi on Mt Athos. Cambridge 1924.

«Φωνὴ Ἠπείρου» περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ἐν Ἀθήναις. Ἔτος Ι'. (1901) φύλ. 452, σελ. 4 κέ.